
„Nie wiem, co to jest poezja. Ale wiem, co jest poezją”¹. Wstęp do poezji semantycznej

Małgorzata Sady

TEKSTY DRUGIE 2022, NR 6, S. 252–256

DOI: 10.18318/td.2022.6.17 | ORCID: 000-0002-1791-5122

Stefan Themerson powiedział kiedyś, że może sobie wyobrazić taki świat, w którym ludziom żyje się dobrze i szczęśliwie i w którym nikt nie czyta wierszy. Jednakże świata, w którym nikt wierszy nie pisze, wyobrazić sobie nie może. Twierdził, że na pewno wszyscy piszą wiersze, przynajmniej w młodości. Pierwsze utwory pisał w Płocku, potem w Warszawie, Paryżu, Voiron i na koniec w Londynie. Eksperymentował z materią słowa, a zarazem z wizualną formą poezji.

Wierszowane książki dla dzieci ukazywały się w Polsce w okresie międzywojennym – *Nasi ojcowie pracują* i *Pan Tom buduje dom*. Towarzyszyły im rysunki Franciszki, ilustrujące i poszerzające tekst. Prozatorskie książki dla młodych czytelników i czytelniczek także zawierały

Małgorzata Sady

– autorka licznych przekładów z dziedziny sztuki współczesnej, literatury, filozofii, historii (Wittgenstein, Russell, Themerson, Czechowicz, Poświatowska i in). Dwukrotna stypendystka MKiDN. Kuratorka stałej wystawy Themersonów w Muzeum Mazowieckim. W prowadzonej przez nią oficynie Gaberbocchus w Polsce od roku 2002 wydaje *Utwory rozrzucone Themersonów*. Współpracuje z Festiwałem Themersonów w Płocku. Obecnie realizuje roczny projekt inspirowany twórczością Themersonów, finansowany przez Program Kultura – fundusze EOG, i kończy pracę nad biografią Franciszki i Stefana, z którymi łączyła ją przyjaźń przez 10 ostatnich lat ich życia.

1 S. Themerson *On Semantic Poetry*, Gaberbocchus Press, London 1975, s. 5.

poezję, choćby *Pocztą czy Przygody Marcelianka Majster-Klepki*. Przed wojną wiersze Stefana ukazywały się w podręcznikach szkolnych, pismach dla dzieci i młodzieży. W tamtym okresie opublikował także wiersz dla dorosłych zatytułowany *W kinie*, który ukazał się w „Głosie Prawdy”.

W 1938 roku Themersonowie mieszkali w Paryżu i tam w 1940 roku Stefan redagował pismo dla dzieci „Moja Gazeta”, a Franciszka je ilustrowała. To tam ukazał się jeden z najbardziej znanych wierszy Stefana dla młodych czytelniczek i czytelników – *O stole, który uciekł do lasu*, który po latach został opublikowany jako osobna książeczka w serii „Poczytaj mi mamo” wydawanej przez Naszą Księgarnię (1964 r.). W Paryżu (1938-1940) Stefan pisał wiersze po polsku, na południu Francji w Voiron (1940-1942) – po polsku i francusku, w Anglii, w której mieszkał od 1942 roku – po angielsku; początkowo tłumaczył swoje utwory z polskiego na angielski. Zbiór prozy poetyckiej napisany po francusku i polsku podczas pobytu Stefana w Voiron, a rozpoczęty podczas jednego z krótkich wypadów do Marsylii, *Croquis dans les ténèbres (Szkice w ciemnościach)* został opublikowany prywatnie w Londynie w roku 1944, a jego dystrybucją zajęło się wydawnictwo Hachette. Polskie wiersze z okresu okupacji pisane we Francji ukazały się w tomiku *Dno nieba*, wydanym prywatnie przez Themersonów w 1943 roku. Kończąc pracę nad nim, Stefan zanotował „Nie sztuka dla sztuki – ale i nie sztuka dla rewolucji. Ale rewolucja dla sztuki. Pretensje masz do poety, że pisze wiersze liryczne. I tłumaczysz mu, wywalając drzwi otwarte, że sam jest wytworem epoki. Zmień epokę i w ten sposób stwórz nowego poetę. Bo jeśli zmienisz tylko człowieka – zgubisz poetę”².

W połowie lat czterdziestych Stefan sformułował koncepcję poezji semantycznej, której zapowiedź znajdujemy w drugiej części *Sonaty semantycznej*, utworze napisanym jeszcze we Francji. Stefan Themerson powiedział kiedyś, że „rym to opium dla mas. Niemodna odmiana LSD. Dobry rym skłania nas do uznania każdego głupiego stwierdzenia za piękne i prawdziwe. I zanim się zorientujemy, jest już po nas. Rytm wersu przenosi nas do następnego rymu. Niektórzy mówcy i demagodzy, przejęli tą technikę i używają rymów i rytmów skradzionych poetom, aby oddalić nas od rzeczywistości rzeczy”³.

2 Zapis w notatniku z dnia 20 marca 1941 (rękopis znajduje się w Archiwum Themersonów w Bibliotece Narodowej w Warszawie) opublikowany w: Franciszka i Stefan Themerson *Niewysłane listy*, Fundacja Terytoria Książki, Gdańsk i Żydowski Instytut Wydawniczy, Warszawa 2019.

3 S. Themerson dialog z filmu *Stefan Themerson & Language*, w: *Franciszka i Stefan Themerson*, Muzeum Sztuki w Łodzi, Łódź 2013, s. 227.

Aby nie dać się odciąć od tej rzeczywistości, Stefan Themerson stworzył nowy gatunek poezji, który określił mianem poezji semantycznej, a którego dokładną recepturę przedstawił w powieści *Bayamus*, drukowanej po polsku w odcinkach w „Nowej Polsce” w latach 1945–46⁴. Chcąc pozbawić słowa zbędnych „upoetycznień”, zastąpił je definicjami, a wiersz mógł być czytany na płaszczyźnie strony jak partytura muzyczna.

Wiersz możemy czytać poziomo, słowo po słowie, i w ten sposób wydobyć jego melodię, możemy jednak każde ze słów rozpisac na całą naszą intelektualną orkiestrę, możemy przeobrazić je w mięso dokładnych definicji i, zamiast pozwalać im, by wywoływały w naszych umysłach jakies skojarzenia przypadkowe, możemy postarać się znaleźć w nich prawdziwą, tłustą rzeczywistość, i to jest właśnie to, co nazywam Poezją Semantyczną.

Zastąpić kluczowe słowa wiersza ich definicjami. Ale jak to zrobić w druku? Jak zastąpić jeden atom słowny długą wstęgą jego widma? Czyli: jak wstawić 5,10,15 słów tam, gdzie było jedno – i to tak, żeby stanowiły całość? Ale przecież Typograficzna Topografia strony jest dwuwymiarowa. Odcyfrować ją można nie tylko z lewa w prawo, ale i z góry w dół. Zatem jeśli mamy grupę słów, która tworzy całość, ów bukiet imion, którymi różę nazwać można, czemu nie miałbym ich drukować na wzór nut w akordzie, jedno słowo pod drugim zamiast za drugim? Wewnętrzny Pionowy Justunek, WPJ, rozwiązuje sprawę drukowania Poezji Semantycznej.⁵

I oto pojawił się układ typograficzny, który przestaje być linearny, a staje się płaszczyznowy. Przy zastosowaniu WPJ układ strony nakierowany jest wizualnie i staje się bardziej zrozumiały. Linearne czytanie tekstu jednowymiarowego wymaga monotonnego ruchu oka od lewej do prawej. WPJ daje nam tekst dwuwymiarowy, podzielony na segmenty, ułożony poziomo lub pionowo, tabularnie. Wówczas oko czyta tekst zależnie od poszczególnych rozwiązań wizualnych. Tekst staje się obrazem. Najpierw jest oglądany, a potem słyszany. Wiersz jest przeznaczony jednocześnie dla obydwu zmysłów. Przekładanie jednego świata na świat inny zawsze interesowało

4 Powieść miała kilka wydań po angielsku.

5 S. Themerson *Bayamus*, w: *Generał Piesc i inne opowiadania*, Czytelnik, Warszawa 1980, s. 73-74.

Themersonów. Film *Europa* (1931-1932) można potraktować jako antycypację poezji semantycznej. Themersonowie przełożyli poemat Anatola Sterna o tym samym tytule na znaki ikoniczne. Słowa zostały tu zastąpione nie-werbalnymi, wizualnymi definicjami. W zrealizowanym w roku 1945 filmie *Oko i ucho* przełożyli muzykę na obrazy animowane. I tu, aby zrealizować ten niezwykle skomplikowany technicznie film, wykonany metodą poklatkową, Themerson stworzył partyturę do filmu na kształt partytury muzycznej, w której dźwiękom: poszczególnym instrumentom i głosowi przypisany jest konkretny obraz (klatka filmu).

Reguły poezji semantycznej zastosowane zostały także w *Sematic Diversiments* (1948), gdzie do rysunków Franciszki Stefan dodał warstwę słowną, oraz w *Św. Franciszku i Wilku z Gubbio* (1954/60, wyd. 1972), operze semantycznej z muzyką i tekstem Stefana, z wizualnie osobliwym zapisem nutowym i rysunkami Franciszki. Poezja semantyczna przez swoją formę łączyła się z poezją konkretną. W latach 40. Themerson badał też dźwiękowe aspekty poezji, czego przykładem jest utwór *Polska kaszkę warzyła*. Niebezpiecznie nasuwa się tu skojarzenie z *Sonatą Ur* Schwittersa.

Stefan wielokrotnie wysyłał wiersze do „The Times Literary Supplement” z nadzieją na publikację. Za każdym razem otrzymywał typowo angielską uprzejmą odmowę. Aż pewnego razu wysłał jeden z utworów, przypisując jego autorstwo Tomaszowi Ireneuszowi Woydyslawskiemu (w rzeczywistości postaci fikcyjnej), a sam przedstawił się jako tłumacz poety. Wiersz *My childhood... (Moje dzieciństwo)* został przyjęty do druku i ukazał się 5 marca 1964 roku. W archiwum Themersonów odnaleźć można zbiór maszynopisów połączonych zszywaczem i opatrzonych tytułem „Tłumaczone przez St.Th., autor Tomasz Ireneusz Woydyslawski” i datą 1962.

Stefan pisał także o poezji w książkach: *Kurt Schwitters in England 1940-1948* (*Kurt Schwitters w Anglii 1940-1948*), wydanej w 1958 roku; *Apollinaire's Lyrical Ideograms* (*Liryczne ideogramy Apollinaire'a*), wydanej w 1968 roku i *On Semantic Poetry* (*O poezji semantycznej*) z roku 1975. Wszystkie te książki ukazały się w prowadzonej przez Themersonów oficynie wydawniczej Gaberbocchus Press.

Po śmierci Stefana Themersona utwory poetyckie zebrano w dwóch tomach *Collected Poems* (*Wiersze zebrane*), wydanych przez Gaberbocchus Press/De Harmonie w Amsterdamie w roku 1997. Znajdują się w nich wiersze pisane po angielsku i tłumaczenie na angielski *Szkieł w ciemnościach* (przekład z francuskiego Barbary Wright). Nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu Śląskiego (Katowice 2004) ukazały się *Wiersze zebrane 1939-1945*. Pojedyncze

utwory Themersona wydawano w książkach⁶ i periodykach (m.in. „Konteksty”, „Kresy”).

Abstract

Małgorzata Sady

POLISH-JAPANESE ACADEMY OF INFORMATION OF TECHNOLOGY

Briefly about Themerson and the Poetic Thing

“I don't know what it is that we call poetry. But I know poetry when I see it.”

Stefan Themerson (1910–1988) – the author of avant-garde films and collages, photographer, philosopher, writer, literary director of the Gaberbocchus Press, playwright, and composer – was also a poet. He wrote poems in Polish, French, and English, for children and adults. He experimented with poetic matter. In the 1940s, he created the concept of semantic poetry, which involved replacing the words of an existing poem with their definitions and required a particular typographical layout. Moreover, he wrote about poetry in books on Apollinaire and Schwitters.

Keywords

semantic poetry, Bayamus, Gaberbocchus Press, Internal Vertical Justification

6 S. Themerson *Jestem czasownikiem czyli zobaczyć świat inaczej*, Dom Kultury w Płocku, Klub Artystyczny Płoczan, Płock 1993.